

(C. Gasteyer: *An Ambiguous Power*; H. H. Herrfeld: *European by Law*; W. Weidenfeld [ed.]: *Central and Eastern Europe on the Way into the European Union*; G. Brunner: *Nationality Problems and Minority Conflicts in Eastern Europe*; W. Weidenfeld [ed.]: *Demokratie und Marktwirtschaft in Osteuropa*. Gütersloh: Bertelsmann Foundation, 1995–96.)

Kozma Tamás

EURÓPA VERSENYBEN

Az Academia Europea tanácsa 1990 februárjában úgy határozott, hogy egy olyan munkacsoport működését támogatja, amely európai perspektívában tárgyalja az oktatás modern társadalomban betöltött szerepét. Az egy éves projectben több szakértő dolgozott 1990 áprilisa és 1991 szeptembere között, s a kötet 1992-ben már meg is jelent a Pergamon Press-nél. A projekt legfontosabb kérdéseinek összeállítója és a kötet előszavának írója a tanács elnöke, T. Husén. A kötet célja az elnöki előszó szerint olyan átfogó kérdések megválaszolása, mint pl. mi az oktatás szerepe ma Európában, ill. az európai integrációs folyamatban. Az oktatás ma Európában betöltött szerepének kérdése szinonimája annak a kérdésnek, hogy mi a szerepe az oktatásnak az egyre növekvő komplexitású, technikai; és egyre nagyobb mértékben meritokratikussá váló társadalmakban, ahol a társadalmi státusz megszerzése és/vagy megtartása egyre inkább az elsajátított tudás mennyiségén és minőségén múlik – s hogyan jelenik meg mindez az oktatási rendszerben, milyen funkciók kerülnek előtérbe az oktatás területén. Az oktatás európai integrációs folyamatban betöltött szerepe olyan konkrétabb kérdésekre fordítható le, mint pl. hogy milyen hatással van az integrációs folyamat az oktatásra, az európai oktatási rendszerek közelednek-e egymáshoz, s meg tudják-e ugyanakkor őrizni sajátos nemzeti különállásukat. A munka deklarált igénye, hogy az oktatást ne az iskolák és osztálytermek világára szűkítve, hanem tágabb perspektívába helyezve vizsgálja, s ne egyes országokat tárgyalva, azokat összevetve vessen föl az európai oktatás kérdéseit, hanem a közös nevezőt keresve, a közös kérdéseket „európai” szinten fogalmazza és válaszolja meg. Ez utóbbi igényénél fogva érdekes lehet a kötet elolvasása után feltenni a kérdést: mivel az ilyenformán több is, kevesebb is, mint egyes nemzetek oktatási rendszereit érintő aktuális kérdések, fölvetődik, vajon mennyire ismer magára egy-egy ország a közös kérdések, problémák megfogalmazásában, s a közös kiutak megjelölésében?

A kötet első fele az európai integráció kérdéseit (európai identitás, nemzetek közti kooperáció, és nemzeti oktatási rendszerek, stb) s a múlt és a jelen legfontosabb oktatáspolitikai

tendenciáit tárgyalja (az oktatás világváltsága, a középfokú oktatás reformjai, szakképzés, decentralizálódás, szabad iskolaválasztás, az oktatás minősége, stb), a második fele a jelenben Európában felmerülő sajátos, új problémákat veszi sorra, azokat az új kihívásokat, amelyekre az oktatásnak ma válaszolnia kell (a család és a társadalom megváltozott egymáshoz való viszonya, a természettudományos tárgyak, az idegen nyelvek oktatása, a kisebbségek kérdése, vizsgák, tanárképzés és az oktatás gazdasági összefüggései). Az utolsó fejezet a kihívásokat és a lehetőségeket összegzi. A jelen könyvismertetésben a tárgyalt témák mindegyikén nincs módunk végigmenni, csak a legáltalánosabb és az európai integrációval összefüggő kérdéseket igyekezzük összefoglalni.

Az európai szintű koordináció az oktatásügyben nem újkéltű jelenség, már a 70-es évek végén megindultak egyeztetések, tárgyalások közös elvekről, együttműködési lehetőségekről. Az integrációs folyamat felgyorsulásával azonban az államhatárok mára eltűnőben vannak Európa térfélpéről, megindult a kommunikáció és a mobilitás, a kereskedelem és a munkaerő mozgása, Európa egységesülése felgyorsult. Mindeközben a világgiacon a növekvő verseny megkérdőjelezte az egységesedő Európa fölnyét, az amerikai és a kelet-ázsiai országok komoly konkurenciát jelentenek az európai áruk számára. Kérdés, hogy az oktatás milyen szerepet játszik ebben a versenyben, van-e összefüggés Japán és az USA gazdasági fölnye és az iskolakötelezettség hossza közt (Japánban a 18 éves tanulók 95%-a tanul még az iskolarendszer keretei közt, Európában csak 50%-uk). Az európai országoknak válaszolniuk kell a gazdasági kihívásra, jórészt az oktatási rendszerek átgondolása és átalakítása révén.

De önmagában az európai integrációs folyamat következtében átalakuló keretek miatt sem maradhat változatlan az oktatás Európában, s nem tarthatja meg a hagyományos etnocentrikus vonásait. Az egyes országoknak, sőt az egyes régióknak, térségeknek is közeledniük kell egymáshoz, különösen a volt szocialista országok alkotta keleti tömb, s a pluralista demokráciák alkotta nyugati országok közeledése elkerülhetetlen. Európa ugyanakkor nem homogén sem nyelvi, sem kulturális értelemben, gazdagsága éppen sokszínűségében rejlik. Az oktatás felelőssége ebben a vonatkozásban is nagy: meg kell teremtenie mind a változást, mind a változatlanság, a megmaradás feltételeit. Az oktatás területe erősen kötődik adott országok kultúrájához és nemzeti hagyományaihoz, s jelentős szerepe van a nemzeti identitás kialakításában is – az etnikailag és kulturálisan sokszínű Európának e sokszínűségét kell az oktatás segítségével megtartania. Az oktatás a fenti okokból nemzetállami keretek közt kell maradjon széles körben elfogadott általános vélemény szerint. A ma is sokszínű európai oktatási rendszerek sokszínűsége várhatóan megmarad – ahogyan nem következett be harmonizáció az elmúlt évtizedekben sem az iskolaszervezetben, számos ország megtartotta tripartit rendszerét, s többen ma kezdenek ehhez visszatérni. Az oktatásügy egészének

fejlődése az egyes országokban nem megy szükségképpen azonos irányba, a hagyományok szerepe ennél jóval nagyobb. Az európai integráció hatása azért több területen mégis érzékelhető: szembetűnő hasonlóságok vannak a tankötelezettség utáni oktatásban, de megjelenik a közeledés hatása a bizonyítványok kölcsönös elismerésében, s a tanárok és tanulók fokozódó mobilitásában, sőt a bevándorlók számának megnövekedése és átstrukturálódása következtében az oktatás tartalmában is (interkulturális oktatás). Az oktatási rendszert erő kihívás ebben a folyamatban igen összetett: olyan, egymásnak némileg ellentmondó célok megvalósítását kell elérnie, mint a versenyképesség megtartása ill. a kulturális sokszínűség, nemzeti identitásuk megőrzése.

A kötet 3. és 4. fejezete illusztráció lehet a bizonyos mértékű közeledésre az egyes országok oktatásügyében. Az említett fejezetek az oktatással összefüggő problémákat, s az oktatáspolitikákban bekövetkezett változásokat tárgyalják történeti-szociológiai összefüggésben az elmúlt 50 év Európájában. A második világháborút követően a különböző országok hasonló problémákkal találták szembe magukat: az oktatás gondjainak jó része hosszú időn át a háború után bekövetkezett demográfiai változásokhoz, s az ennek következtében ill. a gazdasági megerősődéssel összefüggésben hirtelen megnövekedett oktatással szembeni igényekhez, s az oktatás expanziójához kapcsolódott. A hasonló problémák szükségképpen hasonlóságokhoz vezetnek a megoldások terén is. A 60-as évek nagyobb változásait ez említettek mellett a Sputnik-sokk, s nyomában a gazdasági versenyképesség fenntartására irányuló megélnkülő törekvés is ösztönözte. A közös problémák mellett jelentős szerepet játszanak a nagy, nemzetközi konferenciák is az oktatási rendszerek közeledésének történetében ill. az oktatáshoz kapcsolt legfontosabb kérdések történetében – vagy legalábbis a nagyobb mérföldkövek kijelölésében. A 60-as években az oktatás legfontosabb problémáit az 1961-es washingtoni konferencia témái jelölték ki: az oktatás és a gazdasági növekedés kapcsolata (a Schultz-i emberi tőke koncepciója), valamint az oktatás és a társadalom viszonya, az esélyegyenlőség megvalósulása az oktatásban. Az 1961-es konferencia optimizmusához képest kissé megváltozott a következő, 1967-es williamsburgi konferencia hangulata: Ezen a konferencián – amelynek fő témái ismét az esélyegyenlőség, az oktatási expanzió, s az egyes országok közötti növekvő különbségek (a konferenciát ennél fogva a nemzetközi és összehasonlító oktatáskutatások betörési pontjaként is számon tartja a tudománytörténet) – hangzott el P. H. Coombs előadása az oktatás világválságáról. A 70-es évek problémáit és még borúlátóbb hangnemét a washingtoni OECD konferencia jelölte ki, amely kimondta: az egy évtizeddel korábban kitűzött oktatáspolitikai célok nem valósultak meg, az expanzió nem járult hozzá az esélyegyenlőség növekedéséhez, az iskola elidegenít, s kételyek fogalmazódtak meg az oktatási beruházások megtérülésével szemben is. A 70-es évek fő témái az

oktatáskutatásban továbbra is az esélyegyenlőség megvalósulása a nemek, s bizonyos társadalmi csoportok közt, az oktatás szerepe a jóléti társadalomban, professzionalizáció, az elszámoltathatóság, stb. Az évtizedben megerősödött kritikákkal egyidejűleg folytatódott az oktatás expanziója, a komprehenzív iskola terjedése, s ennek következtében a legtöbb országban kitolódott a 11. életévről a 14–16. év körüli a szelekció. A 70-es évek olajválsága, árrobbanása hatására a borúlátás az évtized végére fokozódott, különösen erős lett a szkepticizmus a középiskolával szemben. Új, szigorúbb pénzügyi követelmények fogalmazódtak meg az oktatással kapcsolatban; az elszámoltathatóság különböző formái, a társadalmi ellenőrzés szükségessége, az oktatási befektetések megtérülése, stb. A 80-as évekre ezek következtében ismét a gazdaság és az oktatás kapcsolata került előtérbe, s az oktatás gazdasági vonatkozásai lettek az oktatáspolitikai legfontosabb témái: az oktatás privatizációja, a minőség és költséghatékonyág az oktatásban, ennek mérése érdekében az országos tanulói teljesítményeket mérő monitor rendszer kialakítása. A 80-as évektől a fejlett országok egyre inkább a szabad piac elveinek érvényesülését ösztönző mechanizmusokat igyekeztek beépíteni az oktatásba, ösztönözve az iskolák közti piaci versenyt, s az iskolák autonómiáját. Ebben az évtizedben a közvéleményt leginkább foglalkoztató kérdéskörök: a központi költségvetés visszafogása, fegyelmi problémák növekedése az iskolában, a teljesítmények hanyatlása.

A jelen, a 90-es évek kérdései már kicsit a jövő kérdései is, de körüket alapvetően még az előző évtized jelölte ki. Az oktatáspolitikában az esélyegyenlőség és a minőség követelményei egymással szembekerültek, ma újra kell fogalmazni az oktatáspolitikai célokat. Az iskolaszervezet kérdése az esélyegyenlőség kérdésének háttérbe kerülésével szintén lekerült a napirendről, a szervezetre kiható változások ma sokkal inkább a tananyagot kereszttel érvényesítőnek.

A 90-es évekre az oktatási rendszer már nem a társadalmi igazságosság megvalósulásának, hanem ellenkezőleg, a verseny – az egyének és az országok közötti verseny – terepe. Az oktatáspolitikai a 90-es években különböző eszközökkel a verseny, s ennek révén a minőség és a hatékonyság megvalósulását igyekszik elősegíteni. Végső soron ezt a célt igyekeznek megvalósítani az oktatásirányítási rendszerben végbement változások is, az irányítás decentralizálása, az intézmények rugalmasabbá tétele, s az eredmények folyamatos figyelemmel kísérése, a tanulói teljesítmények értékelésére nemzeti értékelési programok és intézmények kialakítása. Míg korábban az értékelés meghatározott pedagógiai innovációk bevezetésének megtételéhez kapcsolódott, ma a különböző értékelési formák központi politikai célok megvalósulásának mérésére hivatottak, melyeket gyakran specializálódott állami intézmények végzik. Az értékelési eredményekhez kapcsolódó dilemma a különböző oktatáspolitikák számára: publikussá tegyék-e ezeket (pl. miként Angliában vagy Amerikában te-

szik az iskolák közti verseny ösztönzése érdekében), vagy csak az oktatásirányítók informálását jelentsék. Miközben az egyes értékelési eljárások egyre szélesebb körben terjednek, nem teljesen tisztázott e minőség tartalma az oktatásban – ami ma egyaránt kapcsolódik a tanulói teljesítmények színvonalához és a gazdasági hatékonysághoz, pénzügyi fogalmakhoz. Másfelől a fentiek következtében a fogalom kontextusfüggősége is egyre nyilvánvalóbbá válik: a minőség tartalma attól függően változó lehet, végső soron azonban azt legégyértelműbben a munkaerőpiac definiálja.

A kötet további fejezetei az oktatás egyes területeit vizsgálják abból a szempontból, hogy milyen változások következtek be adott területeken, s ezek milyen kihívásokat jelentenek az oktatás számára. A kiemelt területek: család, migráció, nyelvoktatás, kisebbségek, természettudományos oktatás, tanárképzés, gazdaság. Gyors áttekintésben az egyes területek: a család iskolával való kapcsolatát erősen befolyásolja a család átalakult szerkezete, funkciója, s a fiatalok családon belül megnövekedő autonómiája. A változások következtében az iskola előtti nevelés szerepe egyre fontosabbá vált. Nagyobb problémát jelent az idősebb fiatal korosztály az oktatási rendszer – és a társadalom egésze számára –, akik egyre nagyobb mértékben függetlenedve a szülőktől, a családi gazdaságtól, meghosszabbodott – esetenként végtelenített – ifjúkorban élő felnőtt tinédzserekké vagy soha igazán fel nem növő felnőttekké válnak, a társadalomban való funkcionális részvétel egyre ritkább, s ennek következtében a beilleszkedési nehézségek egyre gyakoribbak körükben.

Az európai integráció és az európai kihívások révén az európai országok tanterveiben az idegen nyelvek, természettudományos tárgyak oktatása került előtérbe – a kisebbségi kultúrák és nyelvek léte ezzel párhuzamosan fokozott veszélybe került. Megváltozott ugyanakkor a kisebbségek értelme is a migrációs tendenciák felerősödése következtében. Különösen megnőtt a vándorlás Európa déli részeiből a középső és északi részekre, aminek következtében a fejlett befogadó országokban a kisebbségekhez tartozók aránya jelentősen megnövekedett, jellemzően 5–7% körülire. Összetételüket tekintve azonban ezek a csoportok nagyon heterogének, Dániában pl. a lakosságból mindössze 2%-ot kitevő bevándorlók több, mint 100 nyelvet beszélnek. A befogadó országok politikai magatartása változó volt velük szemben: az asszimilációs politikát, a multikulturalizmus, majd interkulturalizmus eszméje váltotta fel.

A kötetet statisztikai melléklet egészíti ki. A mellékelt táblázatok egyes (változó számú) európai országok demográfiai, iskolaszervezeti, foglalkoztatottsági, stb. adatait közlik. A táblázatok áttekinthetőségén némileg ront, hogy változó számú országokra vonatkozóan közöl adatokat, valamint, hogy egy-két táblázat francia nyelven került a kötet angol nyelvű táblázatai közé. A táblázatok és grafikonok érdekes összehasonlítást tesznek lehetővé. Két magyar vonatkozás: az egyik, a közismert tény grafikonon való szemléltetése, miszerint a

magyar iskolarendszer kifelé igen jó teljesítményt nyújt – legalábbis egy-két vonatkozásban: a magyar tanulók kiugróan jó teljesítményeket érnek el a természettudományi tárgyakból nemzetközi összehasonlításban. A másik, e mellé kívánczó táblázat szerint ugyanakkor kevésbé jó teljesítményt tud felmutatni a tanulók felé iskolarendszerünk: a 80-as évek IEA vizsgálatai szerint hét európai országból a közé a három ország közé tartozik, amelyekben legnagyobb sikerrel veszik el a tanulók kedvét az iskolától: amelyekben három korcsoportot vizsgálva az idősebb korosztályok esetében fokozatosan és egyértelműen csökkent az iskolába járási kedv. Ismét egy kérdés: nem jelent-e kudarcot az eredményesség ilyen arón?

A kötetet átolvasva felmerül a kérdés: a vázolt problémátörténetben ill. a sorra vett tendenciákban mennyire ismerhet önmagára egy-egy ország oktatásügye, s különösen: mennyire ismerhet önmagára, ha négy évtizeden át egy másik, Európa nyugati felével éppenséggel szembenálló táborba tartozott – ha magyar? A felvázolt oktatáspolitikai problémátörténet sok kérdése számunkra is ismerős (demográfiai problémák, oktatási expanzió, esélyegyenlőség, stb), másoknál mi is – miként mások – csak most ismerkedünk (oktatási minőség, oktatási piac, privatizáció, stb). Az oktatási rendszert érő kihívások pedig éppenséggel mintha még élesebben vetődnének fel ezen a tájon. Míg Európa igyekszik versenyben maradni az előretörő országokkal, a volt keleti tömb átalakulóban lévő társadalmainak még nagy utat kell megtenniük ahhoz is, hogy egyáltalán Európáig eljussanak. A volt szocialista országok alighanem boldogok lennének, ha a világversenységben egyre inkább lemaradó Európa befogadná őket, ha az európai országokkal versenyezhetnének.

(T. Husén & A. Tuijman & W. D. Hallas [eds.]: *Schooling in Modern European Society* Pergamon Press, 1992.)

Imre Anna

POSZTMODERN

Coulby és Jones 1995 őszén Angliában megjelent könyve egyike azon kevés kiadványoknak, mely a társadalomtudományi és művészeti közvéleményt foglalkoztató posztmodern vitát az oktatás szemszögéből veszi szemügyre. Pontosabban azt vizsgálja, hogy a posztmodernitás világában milyen változásokra számíthatnak, illetve kényszerülnek máris a nemzeti oktatási rendszerek Európában.

Az alapkérdés az, hogy a modernitás, a kései modernitás korában élünk-e még, vagy máris beköszöntött egy új korszak; a posztmodernizmus vagy posztmodernitás kora. Művészetelméleti íráskor határozottabban mondanak igent erre